

NIELS FRIIS

Niels Friis blev født i 1833 i Skåde, Holme Sogn, og var blot 16 år, da krigen brød ud. Læs erindrungen om at være under belejring og hvordan Dannebrog var synonym for stolthed og nationalpatriotisme.

Erindrungen er skrevet af Niels Friis selv og indsendt af Højbjerg Holme Lokalhistoriske Arkiv – fundet i Aarhus Stifts Årbøger, 5. årgang, 1912, side 134–145

KRIGSTILSTANDEN

Som ungt menneske på 16 år oplevede jeg krigstilstanden i Aarhusegnen i forsommeren 1849. Jeg opholdt mig hos en morbroder Hans Holm i Skåde By, Holme Sogn, cirka en halv mil syd for Aarhus. De første fjender jeg så, var to husarer, der en dag i maj kom ridende gennem en kornmark omtrent der, hvor Emiliedal Teglværk nu ligger. De vendte kort efter næsen mod syd. I den følgende tid fik jeg ofte lejlighed til at se de ubudne gæster på nært hold, da den tyske forpostkæde blev opstillet på højderne syd for Jelshøj med feltvagt et

sted i Mårslet Sogn, mens de danske forposter, fynske dragoner, stod nord for Skåde med feltvagt i Frederikshøj Kro. Det hørte til dagens orden, at fjenderne "kom til byen". De fortrængte egentlig ikke befolkningen eller fordrede noget af den, men det var ligefuldt ubehagelige gæster. Under tiden var der skærmydsler mellem dem og vore folk, men det var tydeligt, endog for uindviede, at man fra begge sider helst undgik kamp.

Oplevelser af skærmydslerne

Blandt fjenderne lagde vi især mærke til en ung husarofficer, prinsen af Salm-Salm. Han var en forvoven rytter og tiltalte ofte befolkningen, der ikke kunne forstå ham. Kort efter at tyskerne var kommen til egnen, fik nogle folk fra Holme By og Mark lyst til at se dem på nært hold og begav sig derfor en søndag eftermiddag op på Jelsbakke. Her forsynede nogle sig med rafter fra en brændeplads, og andre bandt lommelærklæder på stokke. Formodentlig var deres kamplyst fra det foregående år vågnet, da de havde øvet sig i våbenbrug for at vove en dyst med de Rendsborgske slaver. Denne uskyldige demonstration kom de stakkels "bjergmænd" dyrt at stå, da der næste dag kom en større fjendtlig troppeafdeling og medtog fem mand som fanger. En sjette, arbejdsmand Mikkel Andersen, undgik ved et fif at blive slæbt med. Da han så tyskerne komme, anede han uråd, klædte sig af og gik i seng, og da de ville tage ham, klagede han sig ynkeligt og sagde: "Krank, krank"; så lod de ham ligge og drog afsted til Horsens med de fem andre, husmand Thomas Andersen, husmand Søren Johansen, gårdmand Jakob Baltzarsen, boelsmand Søren Laursen og hans voksne søn Jens Sørensen. Befolkningen i Skåde bragte madvarer til de danske forposter, så længe vi havde den glæde at se dem. En dag blev jeg sendt til posten ved "Gunnis Hule" ovenfor Skidenpøt (nu Højbjerg) med en stabel varme pandekager og kom derhen, ligesom der kom afløsning. I det samme opdagede vi nogle fjendtlige ryttere, der i skridtgang red hen imod os fra Skåde Skole. Pludselig for en enkelt mand i stærk fart foran de andre, men en af vore red imod ham, de klinkede straks sammen. Tyskeren kunne ikke stå sig og red tilbage til sine kammerater. Den danske dragon kom tilbage til forposten med det udråb: "Jeg skal love for, han kommer ikke igen i morgen" og så fik fynboerne ro til at spise de jyske pandekager. Sådanne små skærmydsler hørte til sjældenhederne. Jeg kender kun en til.

Da jeg en formiddag arbejdede på et lavt sted på marken, kom naboens køer farende den ene efter den anden. Jeg tænkte straks, at der måtte være noget på færde og løb i den retning, køerne kom fra. Da jeg kom derhen, hvor nu Kragelund Teglværk ligger, så jeg en dansk og en tysk rytterafdeling øve sig i våbenbrug netop på det sted, hvor køerne havde været tøjrede. De fjernede sig ganske roligt fra hinanden, og der var vist ingen der tog skade. En dag blev jeg sendt til Viby Mark for at tage del i tørveskær hos en slægtning. Jeg gik hjemmefra klokken fire om morgenen, og da jeg passerede Holme By, så jeg noget lyseblåt bevæge sig mellem træerne og var straks klar over, at det var danske dragoner. Jeg gik videre mod vest, men blev standset, da jeg gik over Bjødstrupvejen, af nogle tyske ryttere. Deres fører – prinsen af Salm-Salm råbte: "Halt Knabe! ist der dänisch Draggoner in der Dorf"? "Nich", svarede jeg. "ist der nich?", råbte prinsen og satte i det samme sin spændte pistol for mit ansigt. Jeg vil ikke fortælle, at jeg, der aldrig havde været døden så nær, klynkede; men prinsen smilede, stak pistolen i hylsteret og red videre. Jeg gik til Viby tilfreds med at have gjort min pligt. Det randt mig i hu, at det i børneskolen var blevet forklaret mig, at når fjenderne hærgede landet og de fordrede oplysninger om vore troppers stillinger, da var det ikke blot tilladt at lyve, men ligefrem en pligt for at frelse dem og bringe fjenderne i forlegenhed.

OVERTAGELSE OG GENEROBRING

En mild og klar sommerformiddag fyldtes alle veje i omegnen med fjendtlige krigere af alle våbenarter. Kanonerne dundrede og granaterne fløj i luften fra vore kanonbåde, der stadig lå i bugten. Vi anede, hvad der ville ske, og det smertede os, da vi hen på dagen erfarede, at Aarhus var besat af fjenderne; om aftenen fik vi indkvartering af tyskerne; men næste morgen rømmede de igen Aarhus og forsvandt fra Skåde, og vi så de danske dragoner indtage de vante stillinger i vor nærhed. Morbroder sagde begejstret: "Aldrig har en dansk dragon strålet for mine øjne som i dette øjeblik. Send dem noget mad. Det er alt, hvad vi kan gøre". En dag før solopgang gik morbroder en tur i marken for at tilse de husdyr, der græssede der. Han blev opdaget af en fjendtlig patrulje, der anholdt ham og kaldte ham dansk spion. De anbragte ham bag en hest og tog ham med. Da de kom forbi hans gård, betydede han dem, så godt han kunne, at det var hans hjem, men de ænsede det ikke og råbte blot: "Fortvær, Fortvær!" og red videre gennem den sovende by. Kun smedens kone var oppe. Da hun hørte

hovslag, gik hun ud i sin dør og råbte, da hun så morbroder: "Men Herregud, Hans Holm, hvor vil de dog have dig hen?". Han svarede: "De kalder mig spion, Berret, og siger jeg skal til Rendsborg og skydes. Hils hjemme!". Denne tildragelse vakte harme og frygt. Ingen kunne jo borge for, at fjenden ikke fortsatte sine anholdelser op på dagen. Byens folk samledes i den anholdtes hjem og rådslog om, hvorledes man kunne få ham løsladt; men hverken gejstlige eller verdslige autoriteter havde nogen magt; der var ikke noget at gøre. Rytterne red imidlertid sydpå ad Hadsherredsvejen med deres fange. Ved en gennemskæring, der kaldes Nastien lidt syd for Havmosegård, lå der en deling fodfolk lejret på skråningen. En af dem råbte til Morbroder: "Guten Morgen, Fatter", et tilråb, der fik patruljen til at standse. Der blev nu snakket i en uendelighed. Morbroder forstod ikke, hvad de sagde; men han formoder, at infanteristerne, der kendte ham fra den nat, tyskerne havde ligget i kvarter i Skåde, har forklaret de andre, at han ikke var spion. Det endte med, at føreren for patruljen gav ham et slag med den flade klinge over ryggen, der bar mærker en tid efter, og betydede ham, at han kunne gå hjem. Gensynet vakte glæde i Skåde, og lignende optrin indtraf ikke senere.

Den 31. maj myldrede de fjendtlige skarer mod Aarhus. Byen blev indtaget, og der stod et slag nord for Aarhus, hvor vort dengang berømte kavaleri indlagde sig stor ære og tog prinsen af Salm-Salm til fange. Jeg undte ham det godt, ti samme dags formiddag kom han i spidsen for en større rytterstyrke travende gennem kornmarkerne. Jeg stod og gravede et hul til en stor sten, der skulle sænkes, som det var gængs skik i de tider. Han råbte til mig: "Heraus Knabe. Nach Viby fahren". Jeg slap dog, da han i det samme opdagede morbroder, der pløjede brakmarken. Han måtte så holde for og fulgte dem til Hjulbjergvej ved Holme, hvorfra han viste dem Viby og var dermed fri. Der faldt en fjende ved Donbæk nordvest for Frederikshøj Kro. Han blev begravet på Holme Kirkegaard af en tysk feltpræst i overværelse af mange kammerater. Det var en gribende højtidelighed, da den tyske soldat, der nok var familiefader, blev stedt til hvile i fremmed jord, fjernt fra de kære i hjemmet. En officer overdrog fader, der var lærer på stedet, om at sætte et trækors på graven med en tysk indskrift, hvori hans navn og hjemsted var angivet. Nogen tid efter kom en anden officer, takkede fader for korset og pånødte ham en større pengesum, end han havde forlangt.

MENNESKET OG IKKE KRIGEREN

Nu blev der indkvarteret fjender i hele egnen. I morbroders gård fik vi 29 preussiske jægere, senere også nogle sachsiske hestgarder, svære karle, med svære heste. De var der kun en kort tid. Ingen af dem satte deres ben inden for stuehusets døre. Formodentlig var det jægerne, der holdt dem borte. Disse tog alle husets værelser – undtagen sovestederne – i besiddelse, og regerede uindskrænket i køkken og bryggers. Pigerne måtte ikke røre en ske eller gryde. Til gengæld beværtede de os, maden var upåklagelig, og der var rigeligt af sulevarer. I de andre gårde stod husmoderen for madlavningen, men da morbroder var ugift og var borte i ægtkørsel de første dage, de var i gården, har de ikke villet betro en pige at styre køkkenet. Der var egentlig ikke noget at klage over i deres opførsel. For hver dag der gik, blev vi bedre venner, de lærte snart vore navne, efterhånden lærte vi også deres. Vi forstod ikke hinanden; havde vi gjort det, ville vort samvær være bleven endnu fornøjeligere. Vi var jo unge mennesker. Den indbyrdes tillid blev stadig større. De betydede os således, at det ikke var nødvendigt at låse gemmestederne; vi lod så være, og det viste sig ved deres bortrejse, at intet manglede. Der var altid nogen, der kunne sætte humøret op under det ensformige liv. Til sidst sang og dansede vi med hverandre. De opfordrede os til at synge "Den tapre landsoldat", hvad vi naturligvis gjorde med glæde. Tyskerne sang med og lærte den. Til gengæld lærte de os at danse polka. En eftermiddag forlod alt mandskab byen i stor skynding og drog nordpå, men næste dag ved samme tid havde vi dem igen, dygtig trætte og sultne. Af vore jægere manglede der da en ved navn Burmand. Han var en af dem, vi skattede højest, da han var et behageligt menneske i alt sit væsen i det daglige. Dertil kom, at han bedre end de andre forstod dansk og talte det. Pigerne savnede ham straks, og da de spurgte efter ham, fik de det svar, at han var kaput i en "slagt" med danskerne; det vakte bedrøvelse, skønt han var fjende. Men et par timer senere fortalte en anden tysker mig, at "Burmand nicht var gestorben, aber på vagt in der Schule". Jeg skyndte mig hen til skolen, hvor der var vagtstue; da Burmand havde fået øje på mig, kom han straks smilende hen til mig og hilste på mig som på en god gammel ven. Han fulgte med mig hjem, hvor han fik den hjerteligste modtagelse. Jægerne godtede sig over, at de havde spillet pigerne et puds, og pigerne truede ad dem. Der var stor latter og morskab, men desværre forstod vi så dårligt

hverandre.

Blandt alle de indkvarterede var der kun én mand, der var ubehagelig. Han hed Holland og var kok. Han var dygtig nok til at lave mad – formodentlig havde han lært kogekunsten, men efterhånden som tiden gik, steg hans fordringer til mig. Tiere og tiere lød det: "Dreng, vand holen" eller "Brænde holen".

Lillepigen måtte også undertiden holde for. Til sidst blev det mig for groft. En dag gjorde jeg mig stædig og nægtede at hente vand. Da han ikke kunne få mig til at tage spanden, knubsede han mig. Jeg gjorde modstand, men var den lille. Det endte med at han stødte mig mod døren, der gik op, jeg faldt hårdt på de utilhugne kampesten i forstuen og slog hul på min ene underarm, så blodet løb mig ned på fingrene. Jeg blev nu rigtig arrig, blev liggende og sparkede uden personsanseelse enhver, der gik ud og ind ad døren. Da tyrannen ikke kunne få mig til at hente vand, ville han tvinge lillepigen til det; men da hun var lige så trodsig som jeg, tog han hende ved den ene hånd og daskede hende bagpå med den anden, mens hun løb rundt om spanden, der stod midt på dagligstuegulvet. For eftertiden blev vi fri for hans plagerier; jeg tror dog, at det har været mægtige kræfter end lillepigens og min opsætsighed, der fik ham til at være fornuftig.

Mens Aarhus By og Omegn var besat af fjenden, måtte indbyggerne forsyne dem med mange ting såsom hør, halm, havre, slagtekvæg osv., der skulle leveres i Aarhus efter tilsigelse af sognefogeden. En dag blev jeg sendt i sognerejse til Aarhus med et læs nybagt rugbrød, som Skåde by skulle levere i den gård, hvor nu Otto Mønstedts Margarinefabrik ligger. Dengang ejedes den af en Købmand Réé, også kaldet den rige jøde, hvis store pakhuse tyskerne benyttede til oplagspladser for leverancerne. Da jeg havde afleveret brødet og på hjemvejen var nået til Frederikshøj Kro, blev jeg standset af et par trompetere, der var indkvarterede hos vor genbo. De var meget oprømte – jeg troede først, de havde en lille rus – og bad om de måtte tage med mig hjem. Jeg kom af vognen, fik en hjertestyrkning og fik ordre til at vente lidt. Men det varede syv lange og syv brede, før de kunne blive færdige, jeg søgte at forklare dem, at hestene skulle hjem og drikke. Jeg fik nu forklaring på deres glæde:

"Slesvigholstejnerne kaput ved Fredericia; das gut, verdømte Kerle; der gute General Rye gestorben, ich nach Haus faren, zu mein liebe Frau und meine kleine Kinder das gut, das gut". De sang og lo. Endelig fik jeg dem og flere til op

på vognen og vi kørte ad Skåde til. Men det var nær gået galt; ti i deres kådhed begyndte de at tude i hornene, så hestene blev sky og satte i fuld firspring. De var lige ved at tage magten fra mig, men da trompeterne holdt op at blæse, lykkedes det mig at få dem beroligede. Vi kom hurtigt til Skåde, hvor de spredtes, hver til sit kvarter. Næste dags formiddag var der stor travhed blandt de indkvarterede. Ved middagstid lød trommerne. I stor skynding samledes de alle på alarmpladsen, og kort efter begyndte afmarchen i sluttet trop. Der var så mange, at de første var kommet halvejen til Holme, før de sidste var ude af Skåde. Størsteparten af byens befolkning var til stede ved deres bortdragen. Vore jægere sagde pænt farvel til alle i gården, men det følte som en stor lettelse at blive dem kvit. Da bagtroppen var forsvundet på Holmevejen, sagde gamle Frands: "A tykkes så skam Luften æ blowen renere, sin vi bløw de Kram kvit". Vi så ikke fjenderne mere, men med spænding og interesse fulgte vi begivenhederne på krigsskuepladsen. Vi følte dybt, hvilke alvorlige tider det var for land og rige, og vi ængstedes for vore venners og kammeraters skæbne i felten. Det var alvorlige stunder, når det indkaldte mandskab tog afsked fra hjemmet.

AFSKEDEN MED DEN TAPRE LANDSOLDAT

Jeg mindes tydeligt den gribende stemning, der fyldte os alle, når vi beboere af Holme Sogn skiltes fra de bortdragende på pladsen foran kirkeporten i Holme. Gamle forældre fulgte deres søn, den enlige enke måtte give slip på den søn, der var hendes støtte i mandens sted. Men det sørgeligste syn var dog at se manden forlade sin unge kone, der står bedrøvet omslynget af deres puslinger, som ikke fatter den fare, der truede hjemmet. Hun føler hvor hårdt det vil være at undvære ham. Sorgen og angsten for fremtiden er ved at overvælde hende, men hun bekæmper sin gråd og byder ham det sidste farvel roligt og fattet med et svagt smil gennem tårerne. Hun vil ikke, at det sidste øjeblik skal være et sorgens minde. Lidt afsides ved hækken, der skiller fra gaden, står et par kærestefolk, der tjener i samme gård, og tager afsked med hinanden: Aa Guj, Jens, om do no it komme hjem ijen, saa sørre a mæ ihjæl. – Tænk nu et saa ill, mi Pig; a komme nok tebaag.

Di kom it olsammel di to hjemfræ ifjor, aa nowe kom i en sølle Faafatning. – Ja, de ka jo it undgaas, Karen Mlari, te nowe komme galt astej, men a kom da borre heel aa hollen hjem, aa saanen kommer a nok ijen, de ka I hjælp aa forestill sæ de

værst. – De æ helle it mi Ajt, Jens, a vil møj heller hol Modet opp hos dæ, men a ka da it la væ tenk po te Finnerne skye ette dæ mæ skarp, Uha de æ grueligt aa tænk paa et, om do sku blyw ramt.

Jamen sie do, a haae osse mi Bøs aa skyje ijen aa stikke, om de behøwes; men hujen de gjæ og it gjæ, saa ska a it gye dæ no Skam, men gye mi Pligt på enhvæ Plas; No ska vi nok skilles. Faawal Mari, aa gid do no maa ha et godt; no ska do it ta det faanæe: a komme nok ijen, low men o, do skrywer tit. Det ska a gye, Jens Rask, aa be faa dæ hwæ Daw, faa do æ alle ow min Tank; aa do glemme wal helle it mæmæ Brøwe. – De ska a it om dæ ka gies Lejlihe, men do maa vie, de æ somti manne Daw, vi æ' it i Hus aa mangle Skrywetøw, men a ska nok sen et Pa Ue, naa de haa waa Slaw, faa saa vie do da æ løwen. Faawal, faawal mi Pig, fræ no aw æ a Saldaat.

Jens Rask deltog i felttoget med hæder og ære. Efter fredsslutningen giftede han sig med Karen Marie, og de levede som brave ægtefolk i Holme Sogn. Medfølelse og enig trofasthed prægede befolkningen i den alvorlige krigens tid. Gårdmændene kørte de indkaldte til Horsens, Randers eller Viborg, hvor de skulle møde. De fattige indsiddere bandt vanter til soldaterne, borgfruerne sendte islandske trøjer og selv den fattigste rekrut blev udrustet med en madpose. Der var et helt lille spisekammer med et rugbrød, en sigtekage, en ost, nogle pund smør og flæsk. Havde vi levet i ængstelse og spænding, mens krigen stod på, så blev jubelen stor, da krigen blev sluttet med en ærefuld fred. Mit bryst svulmer af glæde, når jeg tænker tilbage på de dage, da den ene afdeling efter den anden vendte hjem med sejren i hænde. Dannebrog vajede atter tæt uden for Hamborgs Porte, og overalt lød sangen: "Dansken har sejr vunden". De hjemvendte krigere blev modtagne med begejstring. Til ære for dem foranstaltede kommunerne krigerballer, hvor deres pris lød i tale og sang. Ja, ånden fra 48 havde rod i befolkningens hjerte og bragte lykke og glæde over landet i nogle år.